

Compass 2020

**Україна у міжнародних відносинах
Цілі, інструменти, перспективи**

**Енергетична безпека в контексті відносин
України з Європейським Союзом**

ЗМІСТ

Вступ.....	2
1. Загальні відомості.....	2
2. Українська зовнішня політика в енергетичному контексті	4
2.1. Відносини Україна-ЄС.....	4
2.2. Фактори, які впливають на відносини в енергетичній сфері.....	6
3. Можливі сценарії розвитку подій в енергетичній сфері в період до 2020 року.....	9
3.1. Сценарій «Європеїзація енергетичного ринку України».....	9
3.2. Сценарій «Збереження статус-кво енергетичних відносин».....	10
3.3. Сценарій «Втрата незалежності в енергетичній політиці».....	11
4. Рекомендації.....	12

ВСТУП

Обмеженість енергоресурсів і нерівномірність їх розміщення в світі підняло енергетичну безпеку до рівня найбільш важливих завдань, які стоять перед будь-якою державою. Водночас глобалізація світової економіки переносить енергетичну безпеку з національного на міжнародний рівень і вимагає ефективної координації зусиль з боку всіх сторін, тобто постачальників, транзитерів і споживачів.

На лінії постачання вуглеводнів «схід-захід» Україна є ключовим транзитером, що, однак, не підтверджується її фактичним місцем в європейських енергетичних відносинах. Нехтування ситуацією в енергетичній сфері України з боку Європейського Союзу і її використання Росією для досягнення своїх амбітних зовнішньополітичних цілей підбивають енергетичну безпеку всієї Європи. Дестабілізація ситуації призводить до зростання недовіри між країнами, які є постачальниками, транзитерами і споживачами, різкого коливання цін на енергоносії і погіршення умов функціонування економіки.

Енергетична безпека в Європі може забезпечуватися лише через активну політику Європейського Союзу в напрямі просування своїх стандартів відносно енергетичній сфері в країнах-транзитерах і країнах-постачальниках. Практичним відображенням має слугувати набрання чинності Європейською енергетичною хартією, поширення положень Директиви 2003/55/ЄС і Регламенту ЄС 1775/2005 на всі задіяні сторони і поліпшення прозорості роботи енергетичних компаній.

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Гарантування енергетичної безпеки – комплексна «процедура», в якій слід урахувувати всі чинники: політичні та геополітичні процеси, диверсифікацію видобутку та шляхів постачання енергоресурсів, розробку та модернізацію всіх можливих видів палива, енергоощадність, реконструкцію та підтримку в належному стані технічного обладнання. Аналізуючи кожен із цих пунктів, можна з упевненістю сказати, що в Україні існує безпосередня загроза енергетичній безпеці і як наслідок – національній безпеці країни.

Аби краще зрозуміти це твердження, проаналізуємо ситуацію, за якою Україна належить до енергозалежних країн. Вона може задовольнити власні потреби в газі, який видобуває на своїй території, приблизно на 20%. Споживання Україною природного газу становить приблизно 70 млрд м³ на рік. Приміром, у Польщі споживання газу становить 13-14 млрд м³. Цей показник свідчить про надвисоку енергоємність насамперед української економіки. Згідно з даними Міністерства промислової політики України енергоємність вітчизняного ВВП становить 0,89 кг умовного палива на один долар США,

що в 2,6 разу перевищує аналогічний середній рівень у розвинених країнах світу. Особливо енергозатратними є гірничо-металургійна та хімічна промисловості. Вдвох вони поглинають понад 56% природного газу від всієї кількості, що споживає вся вітчизняна промисловість¹.

Більшу частину необхідного газу Україна імпортує. Головним експортером є Росія. До 2006 р. Україна імпортувала газ із Росії і Туркменістану. У 2006 р. були припинені відповідні угоди з Туркменістаном, і Україна виявилася залежною від єдиного постачальника – Росії.

Одночасно Україна є головним транзитером російського газу до Європи. Приблизно 70% імпортованого газу з Росії до країн ЄС йде трубопроводами України. Це робить українську газотранспортну систему інтегрованою до газових систем ЄС. Україна володіє найпотужнішою в Європі (за винятком РФ) системою підземного зберігання природного газу, яка налічує 13 сховищ із загальною активною ємністю 30 млрд. 12 підземних сховищ газу (ПСГ) експлуатує дочірня компанія НАК «Нафтогаз України» «Укртрансгаз», серед них – збудоване в 1983 р. найбільше в Європі Більче-Волицько-Угорське ПСГ; одне сховище (Глібовське), створене в АР Крим на місці виробленого газоконденсатного родовища, – ДАТ «Чорноморнафтогаз»². Ці чинники зробили Україну невід'ємною частиною енергетичного ланцюжка «видобуток – транспортування – споживання». Це перший – геополітичний фактор. Тут важливим вбачається аналіз міжнародного середовища. Міжнародне середовище навколо України і його оцінка впливає з відносин Росії, України та ЄС, а точніше з їх взаємозалежності в енергетичній сфері.

Головними постачальниками газу до країн ЄС є Росія, Норвегія, Алжир, країни Центральної Азії, Лівія, Єгипет та інші. Видобування газу в країнах ЄС значно скорочується, а споживання збільшується, що робить ЄС у перспективі залежним від газопостачання. За прогнозами, опублікованими в Зеленій книзі ЄС, в наступні 25 років залежність ЄС від газопостачання сягне 80%³.

Майже увесь газ (90%), що отримує ЄС, транспортується трубопроводами. Лише 10% займає ЗПГ (зріджений природний газ). На сьогодні трубопроводами України газ надходить до 12 країн ЄС, найбільші обсяги – до Італії (21 млрд м³), Німеччини (19,4 млрд м³) і Франції (9,8 млрд м³). Отже, в європейській торгівлі газом головне місце продовжує посідати його транспортування трубопроводами, а ГТС України залишається головною

1 http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?artid=127967976&cat_id=33355500.

2 Національна безпека та оборона. - № 8. – 2008. – С. 20.

3 GREEN PAPER A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy - 2006 http://europa.eu/documents/comm/green_papers/pdf/com2006_105_en.pdf.

транспортною артерією з поставок російського газу до країн ЄС.

Проаналізувавши стратегію поведінки кожного з учасників, особливо в період кризових ситуацій («газові війни»), видно, що Росія зазвичай обирає наступальну стратегію, якій притаманні шантаж, стриманий натиск. Ці дії можуть завдати шкоди іншим учасникам, а також впливати на їхні дії. Пригадаємо газові кризи між Росією та Україною. Перша найгучніша криза відбулась у 2006 р. Але насправді такі кризи відбувались і раніше, приміром у 1992-1994 рр., допоки обидві країни не домовилися не виносити цей конфлікт на публіку. Тоді обидві країни поводились як рівнозначні за політичним значенням країни, адже взаємозалежність була високою, одразу після розпаду СРСР активи Газпрому лишилися на території України. Росія спробувала встановити ціну на газ для України. Цей хід не спрацював. Коли Росія вперше відкрила газ для України з метою отримання плати, Україна просто закрила транзит; і коли європейські покупці поскаржились, Росія відновила поставки газу, так і не досягнувши свого. У той час Україна могла бути активним гравцем на міжнародній арені, використовуючи наступальні стратегії. Проте на сьогодні її роль значно знизилась і тактика «перекривання транзиту» вже не спрацьовує на користь України. У газових війнах найбільш вразливою є третя сторона – ЄС. Європейський Союз може займати лише оборонну позицію, позаяк практика його «втручання» не завжди вбачається доцільною, адже такі дії можуть викликати небажану ескалацію конфлікту, проте він опиняється перед необхідністю політичного врегулювання цієї ситуації. Відтак, ЄС обрав позицію створення альтернативних шляхів (в обхід України) транзиту газу.

Залежність української промисловості від імпорту газу зробила її вразливою до тиску з боку зовнішнього чинника. У цьому контексті слід зауважити, що значна частина політикуму має відношення до промисловості (деякі з них мають власний бізнес або зацікавлені в сприянні йому). Для них є важливим отримати газ за нижчою ціною. Це, власне, і є фактором тиску з боку Росії на процес прийняття рішень Україною. Так, згідно з «харківськими домовленостями» Україна подовжила оренду Чорноморського флоту в обмін на знижку на газ протягом 10-річного терміну та майже відсутність ставки за транзит для Росії. На нашу думку, цей договір потребує перегляду.

Наступним пунктом є проблема диверсифікації джерел видобутку та шляхів постачання. Для України конче важливі джерела видобутку. Для розвитку українського нафто- та газовидобування впроваджуються інвестиційні проекти з розробки глибоководної частини шельфу Чорного моря та родовищ у Харківській і Львівській областях. Необхідні обсяги фінансування цих проектів становлять 842 млн дол. США, для їх реалізації планується

залучати як внутрішні джерела фінансування, так і зовнішні кредити. Результатом реалізації проектів, зокрема на шельфі Чорного моря, стане видобуток природного газу до 22 млрд м³ та нафти в обсязі 1,3 млн т (за даними Міністерства палива та енергетики). З доповіді Міністерства палива та енергетики маємо наступні данні та цифри:

Інвестиційний проект з розробки Одеського та Безіменного газових родовищ на шельфі Чорного моря розрахований на реалізацію з 2006 по 2039 рр. Його загальна вартість становить 365 млн дол. США. На сьогодні освоєно 68 млн дол., потреба в інвестиціях – 138 млн дол.

Проект з розробки Суботинського нафтового родовища на Прикерченському шельфі Чорного моря планується реалізувати у 2010-2036 рр. Його загальна вартість становить 131 млн дол. США, такою існує потреба в інвестиціях.

На будівництво бурової установки ДАТ «Чорноморнафтогаз» у 2010-2011 рр. планується залучити інвестиції в обсязі 220 млн дол. США.

Проект освоєння Хрестищенського газового родовища (Харківська обл.) планується реалізувати у 2011-2014 рр. Його вартість становитиме 104 млн дол. США, необхідні інвестиції – 101 млн дол.

Для розробки Залужанського родовища у Львівській області (впровадження новітніх технологій та проведення робіт з інтенсифікації видобутку вуглеводнів) у 2010-2014 рр. планується залучити 22 млн дол. США.

Мініпаливеноерго реалізує проекти і у напрямі диверсифікації джерел та маршрутів постачання природного газу. Так, у березні 2010 р. уряд своїм розпорядженням затвердив ініціювання інвестиційного проекту «Постачання в Україну скрапленого газу та будівництво регазифікаційного терміналу». Необхідні обсяги його фінансування становлять 2,6 млрд дол. США. У результаті планується забезпечити потреби країни в обсягах природного газу альтернативного походження в орієнтовних обсягах до 10 млрд м³ на рік.

Щодо диверсифікації шляхів постачання, то це питання пріоритетне для ЄС. Нові газові трубопроводи є економічно не вигідними, проте з політичного боку – це важливий та ефективний крок. Хоча для Росії (поки в неї буде газ) означене питання викликати менше проблем, аніж для України.

Для енергетичної безпеки держави проблема підтримки обладнання в належному технічному стані конче важлива. Особливо це стосується української газотранспортної системи. Інвестиційні проекти з її модернізації спрямовані на підвищення надійності транспортування природного газу європейським споживачам, зменшення втрат газу та впливу на навколишнє середовище, підтримання проектних параметрів основних магістральних газопроводів. На сьогодні Міністерства палива дає

такі дані про необхідність і вартість модернізації ГТС: для реалізації цього завдання необхідно 6,5 млрд дол. США. Ці кошти спрямують на реконструкцію лінійної частини газопроводів, реконструкцію та технічне переоснащення компресорних, газорозподільних та газомірювальних станцій, а також на технічне переоснащення підземних сховищ газу.

Модернізацію та реконструкцію газопроводу «Союз» планується провести у 2010-2018 рр. Для реалізації проекту мають залучити 2,4 млрд дол. США.

Для модернізації та реконструкції газопроводу «Уренгой-Помари-Ужгород» у 2010-2018 рр. планується залучити 1,3 млрд дол. США, а для модернізації та реконструкції газопроводу «Прогрес» у цей само термін – 871 млн дол.

Вартість проекту з модернізації та реконструкції газопроводу «Єлець-Кременчук-Кривий Ріг-Ізмаїл» у 2010-2018 рр. становитиме 1,5 млрд дол. США, проекту з модернізації та реконструкції «Більче-Волицько-Угерського ПСГ» у 2010-2018 рр. – 223 млн дол., а модернізація та реконструкція «Богородчанського ПСГ» у 2010-2018 рр. – 202 млн дол.

У 2010-2012 рр. запланована також модернізація та реконструкція компресорних станцій «Ужгород», «Берегове», «Текове», «Орлівка». Для цього планується залучити 95 млн дол. США інвестиційних коштів⁴.

Для зменшення залежності необхідно розробляти і застосовувати енергоощадні технології, які можуть виступати додатком чи навіть альтернативою диверсифікації джерел видобутку.

Слід розуміти, що жодна зі сторін не може поступитися своїми інтересами і діятиме виключно задля реалізації своїх геополітичних (Росія), економічних (ЄС) цілей. Україна перебуває на перетині цілей та амбіцій цих гравців, тому важливо не поступатися своїми інтересами, мати чітку стратегію і вчасно використовувати своє географічне положення задля реалізації поставлених завдань в зовнішній політиці.

УКРАЇНЬСЬКА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

2.1. Відносини Україна-ЄС

Відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані у грудні 1991 р., коли міністр закордонних справ Нідерландів, як головуючої в ЄС держави, у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України. Правовою основою

відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво (УПС) від 16 червня 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.)⁵, яка започаткувала співпрацю з широкого кола питань, з-поміж яких енергетика посіла одне з чільних місць.

Після здобуття незалежності у 1991 р. Україна отримала у спадок від Радянського Союзу потужну систему транспортування вуглеводнів, що перетворило її на одного з ключових транзитерів нафти і газу до європейських країн. Водночас енергетичні питання не стали предметом окремих домовленостей у двосторонніх відносинах Україна-ЄС. Найбільш неврегульованою виявилася газова сфера. Підписання низки прямих контрактів між російським Газпромом і європейськими нафтогазовими компаніями, відповідно до яких російська компанія взяла на себе відповідальність за доставку природного газу до східних кордонів ЄС, виключило Україну з міжнародних енергетичних відносин у цій сфері на території Європи, попри те, що протягом тривалого часу вона зберігала за собою право на реекспорт російського газу. Натомість відносини в газовій сфері почали трактуватися як питання двосторонніх відносин між Росією та Україною.

Певний час у відносинах між колишніми країнами Радянського Союзу існувала практика бартерних операцій і нижчих порівняно з європейськими країнами цін на енергоносії, передусім на газ. Зі збільшенням цін на цей вид палива виникла спокуса використовувати газовий чинник для впливу на країни, котрі тим чи іншим чином залежать від імпорту газу. Внаслідок цього зросла напруженість у відносинах між Росією і країнами колишнього Радянського Союзу, котрі в силу тих чи інших обставин отримували вуглеводні за неринковою ціною, що розраховувалася на основі політичних домовленостей і залежала від ступеня лояльності керівництва цих держав до Росії.

Внаслідок приходу до влади опозиційних політичних сил у 2004 р. Україна перестала відповідати критеріям лояльного партнера Росії, що знайшло відображення у прагненні перегляду ціни на газ для України у зимовий період 2005-2006 рр. у напрямі різкого їх зростання. Крім цього, холодна зима, ймовірно, призвела до порушення балансу газу російського «Газпрому», що могло змусити його керівництво вдатися до нетрадиційних засобів для маскування проблем із забезпеченням виконання зобов'язань за чинними контактами з європейськи-

4 http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=174850&cat_id=35109.

5 http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:2fOyIMNTuCQJ:www.trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2003/october/tradoc_111612.pdf+The+Agreement+on+Partnership+and+Cooperation+Between+the+EU+and+Ukraine&hl=uk&gl=ua&pid=bl&srcid=ADGEESH2t8KsOufGB2kLmoX8eyR9TbQWg7QG3pUbWjd2Xb1Exd6k1335CJqyQMgIPK6ZzbkIOc2ob-kOT3QFyZKYaUezMJuDLOVeNOIqN1uEDi4s0siNPdVB-eLzFULP2oBhYErpfGS&sig=AHIEtbQd07JuulhJ0eua4Q4NLZo0-ttOrw.

ми споживачами. В результаті газового конфлікту окремі країни Європи недоотримали частину законтрактованого газу, а Україна, опинившись перед загрозою економічного і соціального колапсу, була змушена піти на запропоновані Росією умови.

1 грудня 2005 р. Україна і Європейський Союз підписали Меморандум про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі⁶. Ним передбачалося посилити співпрацю в чотирьох основних сферах:

1. Ядерна безпека.
2. Інтеграція ринків електроенергії та газу.
3. Підвищення безпеки енергопостачання та транзиту вуглеводнів.
4. Структурна реформа, підвищення стандартів із техніки безпеки та охорони довкілля у вугільній галузі.

Було підписано низку документів, спрямованих на гарантування енергетичної безпеки. У березні 2006 р. Україна затвердила Енергетичну стратегію на період 2006-2030 рр., яка з-поміж іншого передбачала підвищення ролі України як транзитної країни і посилення енергетичної безпеки.

Однак через невирішеність базової проблеми – встановлення ринкових цін на газ – енергетична криза повторилася у 2009 р. Унаслідок низки чинників конфлікт набув небувалої гостроти, епогеєм стало повне припинення постачання газу до України і його транзиту територією України до європейських країн. Попри те, що Україна була підготовлена до такого сценарію розвитку подій завдяки запасам газу в газосховищах, вона підписала досить важкі і не вигідні контракти з Росією на купівлю і транзит російського газу своєю територією. В результаті цього як НАК «Нафтогаз України», так і уряд йшли на безпрецедентні кроки протягом 2009 р., аби виконати взяті на себе зобов'язання, використовуючи всі доступні механізми залучення кредитів всередині і за межами України. Незважаючи на десятирічний термін підписаних між Росією і Україною документів, у будь-який момент можна було очікувати розгортання нового конфлікту через порушення Україною умов щодо сплати і відбору законтрактованих обсягів російського газу.

Зважаючи на це, ЄС став приділяти велике значення проектам диверсифікації джерел постачання і шляхам доставки енергоносіїв. Найбільш пріоритетними стали проекти «Північний потік», який активно лобіювався Росією і низкою західноєвропейських країн і «Набукко», що мав забезпечити прямий доступ європейських компаній до каспійських енергоресурсів в обхід Росії. Крім цього, Європейська Комісія закликала країни-члени ЄС розбудовувати підземні сховища газу і з'єднувальну інфраструктуру між різними країнами, виділивши для цього 2,6 млрд євро кредитних ресурсів.

Тим не менше, в короткостроковій і середньостроковій перспективі Україна залишиться одним із ключових транзитних шляхів з Росії до Європи, що викликає необхідність розвивати енергетичні відносини як на східному, так і на західному напрямку.

23 березня 2009 р. у Брюсселі було підписано Спільну заяву за результатами Міжнародної інвестиційної конференції з питань модернізації газотранспортної системи України. ЄС висловив готовність брати участь в поліпшенні технічного стану магістральних газопроводів, що повинно було б підвищити енергетичну безпеку в Європі.

30 вересня 2009 р. тогочасний уряд України видав постанову про приєднання до Ініціативи щодо забезпечення прозорості у видобувних галузях – Extractive Industries Transparency Initiative (EITI)⁷, що має підвищити рівень прозорості функціонування національного нафтогазового сектору.

18 грудня 2009 р. Україні було запропоновано стати членом Європейського енергетичного співтовариства. Однак передумовою отримання фактичного членства у цій організації є прийняття нового закону про газовий ринок в Україні відповідно до положень третього газового пакета ЄС, а також здійснення низки реформ в енергетичному секторі. 8 липня 2010 р. Верховна Рада прийняла Закон «Про засади функціонування ринку природного газу», який був розроблений на основі Директиви 2003/55/ЄС і Регламенту ЄС 1775/2005, що визначають модель організації ринку газу в ЄС⁸. Проте Закон має низку недоліків, серед яких можливість формального, а не фактичного виділення незалежного оператора ГТС, нечіткість положень про доступ до ГТС інших компаній та несамостійність національного регулятора НКРЕ.

Проте чергові президентські вибори в Україні привнесли суттєві корективи у розвиток енергетичної співпраці між Україною та ЄС. Енергетична безпека знову перейшла з площини міжнародних відносин у площину двосторонніх відносин між Україною і Росією. Зокрема, це продемонструвала угода про зниження ціни на газ в обмін на пролонгацію договору щодо перебування Чорноморського флоту на території України, яка в черговий раз підтвердила використання Росією газу як політичного інструменту впливу, а також повернення України до практики отримання енергоносіїв за нижчими від ринкових цінами в обмін на політичні і/або економічні поступки. Це ще більше загострює взаємини України з ЄС в енергетичній сфері, оскільки перешкоджає переходу на загальноєвропейські стандарти її функціонування. Часткова адаптація європейського законодавства за вибірко-

7 <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1098-2009-%EF>.

8 <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2467-17>.

6 http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_694.

вим принципом може призвести до його неефективності у налагодженні функціонування національної енергетики та сформуванні можливості для непрозорих дій.

2.2. Фактори, які впливають на відносини в енергетичній сфері

Відносини в енергетичній сфері практично завжди визначаються сукупністю впливу низки чинників, які разом здатні ефективно балансувати відносини або створити критичну масу на одному з полюсів, що призведе до дисбалансу та загострення енергетичних, а через них політичних, економічних і культурних відносин.

Серед найбільш важливих факторів увагу привертають передусім такі: прозорість функціонування енергетичного ринку, ціна на енергоносії, механізм раннього попередження і нетрадиційні енергоносії.

Прозорість або транспарентність функціонування енергетичного ринку є важливою складовою політики ЄС зі зміцнення власної енергетичної безпеки. За умови її гарантування на рівні всього технологічного ланцюжка (видобуток – транспортування – споживання) цей фактор здатний чинити суттєвий вплив на ціноутворення, роблячи його максимально об'єктивним. Саме це викликає значний спротив, насамперед з боку постачальників (Росії), транзитерів (України) і споживачів (нафтогазових компаній ЄС). Відсутність єдиного голосу в енергетичних питаннях значно послаблює позиції ЄС з ефективного просування прийнятого законодавства, зокрема, Другого газового пакета. Крім цього, вбачається доцільним ініціювати додаткові способи забезпечення прозорості, які можуть бути і компонентами механізму раннього попередження.

Росія прагне зберегти високі прибутки від експорту енергоносіїв, почасти вдаючись до далеких від загальноприйнятих ринкових методів їхнього забезпечення. Залежність значної частини Європи від постачання російських енергоресурсів також робить привабливим їх використання для досягнення політичних цілей, що знайшло відображення у прийнятих нещодавно стратегічних документах «Стратегії національної безпеки Російської Федерації до 2020 р.», «Енергетичної стратегії Росії на період до 2030 р.» та «Військової доктрини Російської Федерації». З-поміж іншого вони передбачають посилення позицій Росії у міжнародних відносинах шляхом використання ресурсного потенціалу.

Росія також намагається підштовхнути країни-члени ЄС якщо не до анулювання, то принаймні до суттєвого перегляду Європейської Енергетичної Хартії, запропонувавши 21 квітня 2009 р. власний варіант цього міжнародного договору під назвою

«Концептуальный подход к новой правовой базе международного сотрудничества в сфере энергетики. Цели и принципы»⁹.

Небажання грати на енергетичному ринку за загальноєвропейськими правилами також було підтверджено відкликанням у серпні 2009 р. прем'єр-міністром Росії підпису під Договором Енергетичної Хартії і намаганням створити газову ОПЕК для ручного регулювання ціноутворення на базі існуючого з травня 2001 р. Форуму країн-експортерів газу. Агресивна налаштованість Росії також підтверджується обнародуванням у квітні 2010 р. проектом «Программы эффективного использования на системной основе внешнеполитических факторов в целях долгосрочного развития Российской Федерации»¹⁰.

У цьому документі вказується на пріоритетність просування російських пропозицій щодо загальноєвропейських питань у сфері безпеки, зокрема енергетичної, з одночасним рішучим блокуванням будь-яких ініціатив, потенційно здатних сприяти «розширенню НАТО».

Поширена практика ведення кулуарних переговорів у двосторонньому форматі щодо постачання енергоносіїв до окремих країн-членів ЄС з наданням відповідних преференцій тим з них, які проявляють більшу прихильність до пропозицій Кремля також негативно впливає на вдосконалення транспарентності енергетичного ринку. Спроби зробити більш доступними підписані договори наштовхуються на різкий опір з посиланням на їх конфіденційність і комерційну таємницю.

Набута практика скорочення або повного припинення постачання енергоносіїв до країн, які з тих чи інших причин вважаються «недружніми» для Росії також є доказом нехтування загальноприйнятими методами вирішення конфліктних ситуацій, наприклад, через міжнародні арбітражні інституції та згідно з міжнародним правом. На цьому тлі особливе занепокоєння викликають широкомасштабні інфраструктурні проекти Росії, покликані забезпечити прямиий доступ до низки країн-членів ЄС в обхід транзитних країн, насамперед України. Пропагуючи підвищення безпеки енергопостачання, за допомогою обхідної інфраструктури Росія може отримати можливість маніпулювати обсягами постачання енергоносіїв, передусім природного газу, використовуючи технічні особливості роботи газопроводів лише за умови наявності відповідних обсягів транспортованого газу для забезпечення підтримання оптимального тиску в мережі.

При цьому інтерес Росії до української ГТС і ПХГ є і буде залишатися високим, попри заяви очільників Газпрому. Це пояснюється їх ключовим значенням для забезпечення повноцінної ролі головного диспетчерсько-

9 <http://www.kremlin.ru/text/docs/2009/04/215303.shtml>.

10 <http://narodna.pravda.com.ua/foreign/4c0f8aafba5a7>.

го пункту газових потоків упродовж всього року, зокрема, в періоди найбільшого зростання і спаду попиту на газ у зимовий і літній періоди, що не здатний забезпечити жоден із пропонуванних маршрутів газопроводів в обхід України.

Україна за період незалежності не змогла здійснити необхідні кроки в напрямі послаблення власної енергетичної залежності через імплементацію відповідних законів щодо підвищення енергоефективності, диверсифікації джерел постачання енергоносіїв і розширення використання внутрішніх енергетичних ресурсів. Певним чином цьому сприяла існуюча система цінових переваг з боку Росії, яка, однак, оплачувалася політичними і економічними поступками, почасти стратегічно важливішими за короткострокові (як правило, річні) знижки на імпортований газ. Суттєву роль також відіграла захищеність певних ділових кіл у збереженні непрозорості внутрішнього енергетичного ринку, що гарантувало отримання високих прибутків і можливість впливати на політику країни через «неофіційну» фінансову підтримку частих виборчих кампаній до регіональних і державних органів влади.

Державна компанія НАК «Нафтогаз України» за період свого існування з 20 лютого 1998 р. стала однією з найбільш непрозорих підприємств, фінансово-економічна діяльність якої має закритий характер і всіляко приховується від громадськості. Причиною цього є практика використання компанії для фінансування різноманітних, почасти далеких від нафтогазовидобувної галузі заходів, як, приміром, латання бюджетних дірок або фінансування виборчих компаній¹¹.

Фактичне підпорядкування НАК «Нафтогаз України» напряму вищому керівництву країни практично нівелювало будь-які плани стратегічного розвитку компанії, що знайшло відображення у наростанні залежності від залучення зовнішніх джерел фінансування, занедбанні власного нафто- і газовидобутку, втраті фінансової стійкості і будь-яких можливостей стійкого економічного зростання. Результатом є постійна незбалансованість фінансових планів компанії, що викликає необхідність у залученні бюджетних коштів (на 2009 р. передбачалося надходження 7,7 млрд грн, тоді як державним бюджетом на 2009 р. була затверджена компенсація у сумі лише 1,6 млрд грн). Фактично лише за один рік дефіцит бюджету компанії зріс на 6,1 млрд грн. До того ж фінансовий план затверджено за відсутності розподілу (балансу) газу по Україні на 2009 рік¹².

Вагомий деструктивний вплив на транспарентність енергетичного ринку України чинили і продовжують це

робити різноманітні посередницькі структури, почасти оффшорного характеру, з непрозорою структурою власників і укладених контрактів. Діяльність на ринку газу посередницьких структур (компанія «РосУкрЕнерго» та ЗАТ «Укргаз-Енерго») спричинила переплату вітчизняними споживачами за спожитий газ лише у 2007 р. майже 2,3 млрд грн (понад 450 млн дол. США)¹³.

У 2010 р. ситуація ще більше погіршилася, оскільки рішенням Стокгольмського арбітражного суду НАК «Нафтогаз України», а фактично державу Україну зобов'язано повернути компанії «РосУкрЕнерго» понад 12 млрд м³ газу в натуральному або еквівалентному вигляді¹⁴.

Ціна на енергоносії є важливою складовою забезпечення енергетичної безпеки, оскільки впливає практично на всі інші чинники. При цьому вона також зазнає впливу від більшості факторів, що робить її найбільш критичним показником у цьому дослідженні.

Ситуація ускладнюється через різні підходи до розуміння механізмів ціноутворення. Так, ЄС виступає за ринкові механізми регулювання ціни на енергоносії, де визначальними факторами є балансування попиту і пропозиції. Росія прагне встановити максимально високу ціну на свої енергетичні ресурси в поєднанні із довгостроковими зобов'язальними договорами. Україна протягом тривалого часу намагалася забезпечити собі нижчу у порівнянні з європейською ціну, результатом чого стала непропорційно висока енергоемність національної економіки і залежність від імпорту енергоносіїв.

Найбільш яскраво це проявилось в газовій сфері. Світова фінансово-економічна криза у поєднанні зі значними обсягами газу з альтернативних джерел спричинили падіння цін на цей енергоресурс і поставили під питання існування прив'язки ціни на природний газ до цін на нафтопродукти. Велика різниця між цінами трубопроводного російського газу і європейським спотовим газовим ринком, на який до того ж прийшли додаткові обсяги здешевілого скрапленого газу, викликали незадоволення умовами довгострокових контрактів у багатьох європейських енергетичних компаній. Результатом став недобір законтракованих обсягів російського газу більшістю його партнерів в ЄС і в Україні, перегляд цінових параметрів щодо їхнього зниження на частину імпортованого газу. Через недоотримання частини запланованих прибутків Росія пішла на скорочення інвестиційної програми, а також посилила вимоги до імпортерів газу з країн-членів СНД, насамперед України, яка у 2009 р. була змушена платити фактично найвищу ціну за газ у Європі в рамках жорстко встановлених строків (до 7 числа

11 <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1905900.html>.

12 http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/1436436?cat_id=411.

13 http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/1436436?cat_id=411.

14 <http://www.zn.ua/1000/1550/69981>.

кожного наступного після розрахункового місяця). Висока відмінність цін на газ для різних категорій споживачів у поєднанні з перманентною заборгованістю значної їх частини спричинила непомірне навантаження на державний бюджет і зростання заборгованості НАК «Нафтогаз України» через залучення додаткових кредитів.

Попри майже критичний стан внутрішнього нафто- і газовидобувного сектору, уряд України не поспішає збільшувати ціну на власні енергоносії, передусім природний газ. Затягування реформування енергетичного ринку також посилює залежність від ціни на імпортований газ національної промисловості, що вилилося в 2010 р. у безпрецедентний політико-економічний бартер «газ в обмін на флот»¹⁵.

Механізм раннього попередження покликаний бути одним з найважливіших чинників гарантування енергетичної безпеки ЄС, однак у чинному форматі він не здатний забезпечити вирішення жодної з існуючих проблем в енергетичних відносинах. Основним недоліком чинного МРП між ЄС і Росією є відсутність рівноправної участі в ньому транзитних країн і відповідно можливостей об'єктивного висвітлення інформації про фактичні обсяги енергоносіїв на всіх ділянках технологічного ланцюжка видобуток – транспортування – споживання. Це, своєю чергою, робить його дієвим механізмом для залякування ЄС, як це мало місце у випадку з його активізацією через неврегульованість тарифів на транспортування російської нафти через Україну в січні 2010 р. Результатом стала безпідставна тривога в низці європейських країн щодо можливого припинення постачання нафти, різкий скачок попиту на сиру нафту для поповнення стратегічних резервів і відповідне підвищення цін.

Ефективність чинного механізму раннього попередження може бути підвищена лише за умови залучення до нього на рівноправних умовах транзитних країн, а також ініціювання загальноєвропейських ініціатив з забезпечення прозорості всього технологічного ланцюжка «видобуток – транспортування – споживання».

Нетрадиційні енергоносії є консолідованим фактором, який об'єднує в собі різні енергетичні поняття. У контексті цього дослідження основна увага приділяється насамперед збільшенню частки скрапленого природного газу в енергобалансі ЄС, зусиллям для досягнення 20-відсоткового рівня використання відновлювальних видів енергетичної та 20-відсоткового зростання енергоефективності, а також появою перспектив видобутку сланцевого газу. Цей чинник здатний суттєво вплинути на енергетичну безпеку в Європі завдяки своїм стабілізуючим можливостям, насамперед щодо ціноутворення і диверсифікації постачання енергоносіїв. Однак саме ця обставина викликає негативну реакцію з боку

Росії, оскільки зменшує можливості регулювання міжнародних відносин через використання енергетичного чинника.

Своєю чергою, Україна не може розраховувати на стабілізаційні можливості нетрадиційних енергоносіїв, оскільки не сприяє їх фактичному впровадженню на державному рівні, залишаючи декларативними цілі, заявлені в «Енергетичній стратегії України на період до 2030 р.»¹⁶:

- підвищення рівня власного виробництва первинних енергетичних ресурсів;
- диверсифікація джерел зовнішнього постачання первинних енергетичних ресурсів;
- закріплення стратегічного положення України в міжнародній системі транспортування енергоносіїв;
- забезпечення внутрішньої енергетичної незалежності шляхом подолання монополії і розвитку конкуренції між основними підприємствами енергетичного сектору України.

Співставлення всіх основних факторів впливу свідчить, що на сьогодні енергетична безпека в контексті відносин Україна – ЄС відзначається такими особливостями:

1) ЄС – важливий гравець на європейському і світовому енергетичному ринку, однак, залишається достатньо вразливим до дії різних чинників, одночасно володіючи достатньо обмеженими можливостями для контрдії, зокрема, через задекларовані принципи Європейської енергетичної Хартії. Результатом цього є постійний процес нівелювання активної ролі ЄС як повноправного гравця в енергетичних відносинах на загальноєвропейському рівні і перетворення його на пасивного координатора питань захисту навколишнього середовища, енергоефективності і наукових досліджень у галузі енергетики. Водночас, опираючись на чіткі зобов'язання щодо забезпечення транспарентності та збільшуючи частку нетрадиційних енергоносіїв, ЄС спроможний зберегти і посилити свої позиції, допомагаючи своїми методами «м'якої сили» сусіднім країнам, насамперед Україні. Поширення європейських енергетичних стандартів на українське законодавство здатне суттєво підвищити супротив України спробам політизувати міждержавні відносини в сфері енергетики, а залучення до загальноєвропейського ринку зменшити непрозорість внутрішнього, зокрема газового ринку.

2) Україна – швидше пасивний гравець у питанні поліпшення енергетичної безпеки на європейському континенті. Причинами цього є низька ефективність залучення до енергетичних проектів за участі і на умовах, задекларованих у відповідних документах ЄС. Зосередив-

15 <http://ua.for-ua.com/comments/2010/04/22/091520.html>.

16 http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2008_03_26/FIN38530.html.

шись на збереженні будь-якими засобами існуючих цінних переваг на природний газ, Україна залишила поза увагою питання енергоефективності, побудови прозорого енергетичного ринку і його модернізації за європейськими стандартами. Збереження існуючого статусу може призвести до втрати привабливості транзитних потужностей держави для європейських партнерів, переорієнтація їх на альтернативні джерела і шляхи постачання енергоресурсів і фактично повне усунення України з енергетичних відносин у Європі. Водночас імплементація європейських норм і стандартів, реформування внутрішнього і приєднання до загальноєвропейського енергетичного ринку здатні підвищити значення України у гарантуванні енергетичної безпеки в Європі, зокрема, через використання підземних сховищ газу для балансування споживання газу в пікові періоди.

3) Значний вплив на енергетичні відносини в форматі Україна-ЄС має Росія. Зокрема, в контексті участі у загальноєвропейських енергетичних відносинах Росією було проголошено намір добитися, щоб «Российская трубопроводная инфраструктура стала составной частью энергомоства между Европой и Азией, а Россия – ключевым центром по ее управлению»¹⁷.

При цьому Росія планує «рассматривать как стратегическую задачу участие России в эксплуатации газотранспортной системы Украины»¹⁸.

Водночас жодним чином не згадується можливість співпраці ані з ЄС, ані з Україною за міжнародними договорами в сфері енергетики, яким, наприклад, є Європейська енергетична хартія. Відмовившись від загальноєвропейських правил гри в сфері енергетики, Росія намагається роз'язати собі руки для ведення незалежної енергетичної політики без урахування інтересів потенційних партнерів. Зокрема, це відображається у різко негативній оцінці двосторонньої ініціативи щодо співпраці між Україною та ЄС, закріпленій у Брюссельській декларації від 23 березня 2009 р.¹⁹.

Раніше політика «поділяй і владарюй» була ефективно апробована на газовому консорціумі, до якого мала бути залучена Німеччина, однак, після підписання рамкового документа Росії вдалося виштовхати свого «стратегічного» партнера за двері, а реалізацію проекту відкласти до кращих часів²⁰.

Отже, юридично не будучи стороною в енергетичних відносинах Україна-ЄС, Росія, тим не менш, намагається активно на них впливати, використовуючи всі доступні засоби як економічного, так і політичного характеру. Основою більшості з них є ставка на закриті двосторонні відносини, які показали себе найбільш ефективними на території пострадянських країн. Задля поліпшення ситуації загалом постає необхідність у загальноєвропейських ініціативах, як, приміром, European Initiative of Gas Transparency (EIGT), які б забезпечили взаємний доступ споживачів, постачальників і транзитерів до інформації у всіх ланках технологічного ланцюжка – від видобувної свердловини до фланця споживача. Можливо, подібна ініціатива могла б стати частиною вже функціонуючої Extractive Industries Transparency Initiative (EITI), ініційованої Тоні Блером у 2002 р. у Йоганнесбурзі, а також доповнити існуючі механізми раннього попередження енергетичних криз в Європі.

МОЖЛИВІ СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ ПОДІЙ В ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ В ПЕРІОД ДО 2020 РОКУ

Друга декада XXI століття стане періодом, який відзначатиметься збільшенням значення енергетичної безпеки на європейському континенті. Поступове оновлення економік країн-членів ЄС забезпечить зростання потреб в енергоносіях, що здатне внести суттєві корективи у поточну ситуацію з цінами і обсягами видобутку та транспортування найважливіших первинних енергетичних ресурсів²¹.

Загалом означений період характеризуватиметься збереженням позицій основних гравців – Росії як великого, а для деяких країн Центральної і Східної Європи домінуючого постачальника, України як основного транзитера і ЄС як найбільшого споживача енергоносіїв. Кожен з цих гравців намагатиметься забезпечити собі найбільш комфортні умови на енергетичному ринку, при цьому роль України через низьку присутність у поточних міжнародних енергетичних відносинах залишатиметься певною мірою другорядною.

Викладене дає змогу зосередитися на кількох основних сценаріях розвитку енергетичних відносин між Україною і ЄС у період до 2020 р., які можуть мати місце з урахуванням різного впливу зазначених чинників.

3.1. Сценарій «Європеїзація енергетичного ринку України»

Ринкові механізми стають основним методом регулювання відносин між партнерами в енергетичній сфері. Це відображається у поступовому становленні єди-

17 «Энергетическая стратегия России на период до 2030 года». [http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_\(utv_N1715-p_13.11.09\).doc](http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_(utv_N1715-p_13.11.09).doc) стор. 55.

18 <http://www.runewsweek.ru/country/34184>.

19 <http://www.zavtra.com.ua/news/mir/113529>.

20 <https://ukrajinciberlinu.wordpress.com/2010/03/22/німеччина-мала-негативний-досвід-зі-с->

21 http://www.razumkov.org.ua/files/category_journal/NSD102_ukr_1.pdf.

ного енергетичного ринку ЄС за рахунок розширення з'єднувальної інфраструктури, підписання контрактів між окремими національними компаніями про постачання енергоносіїв у випадку скорочення чи припинення постачання з традиційних джерел (наприклад, контракт між словацькою компанією SPP і німецькою E.ON Ruhrgas)²² і підтримання всіма партнерами єдиних правил гри в енергетичному секторі, насамперед транспарентності відносин, що забезпечить передбачуваність позицій кожної з сторін у технологічному ланцюжку постачальник – транзитер – споживач і дасть змогу адекватно реагувати на виклики, які виникають у відносинах між сторонами. Попри поступове зростання потреб в енергоносіях у країнах-членах ЄС, така система відносин здатна забезпечити постачання необхідних обсягів за рахунок чіткого дотримання взятих на себе зобов'язань кожною з сторін. Зокрема, ЄС розробляє достатньо чітку стратегію розвитку власного енергетичного ринку з прогнозованими показниками потреб в енергоносіях на найближче десятиліття і довгостроковими планами розвитку відносин у подальшому. Імплементация Україною необхідної законодавчої бази дасть змогу лібералізувати внутрішній енергетичний ринок, результатом чого стане можливість повноцінного входження до Європейського енергетичного співтовариства²³ і забезпечення привабливості інвестування в реконструкцію ГТС відповідно до брюссельських домовленостей від 23 березня 2009 р., розробку вітчизняних нафтових і газових родовищ завдяки встановленню єдиних цін, а також підвищення енергоефективності промисловості і комунальної сфери.

Росія перегляне своє ставлення до пропонованих ЄС правил гри і зосередиться на взаємовигідній співпраці, що гарантуватиме стабільні довгострокові прибутки як для енергетичних компаній, так і для самої держави. Ефективність надкористування значно підвищиться за умови встановлення рівноправного доступу вітчизняних і іноземних компаній до родовищ і транспортної інфраструктури, а розвиток конкуренції між ними сприятиме утриманню цін на прийнятному рівні. Широкі можливості залучення іноземних кредитних і технологічних ресурсів забезпечать довгострокові перспективи розвитку видобувного сектору і гарантуватимуть виконання Росією своїх зобов'язань за існуючими контрактами з європейськими компаніями. Підвищення гнучкості цінової політики дасть змогу повернути втрачені позиції на європейському ринку енергоносіїв і забезпечити підписання нових контрактів для задоволення зростаючих потреб в енергоносіях.

22 <http://www.pravda.ru/news/economics/30-06-2009/1015439-news-0>.

23 <http://nomos.com.ua/content/view/305/86>.

Усі сторони зацікавлені в удосконаленні існуючого механізму раннього попередження за рахунок введення нових механізмів моніторингу впродовж усього технологічного ланцюжка постачання, які забезпечать постійне об'єктивне інформування усіх сторін про поточну ситуацію.

Україна стає активним суб'єктом гарантування енергетичної безпеки в Європі через модернізацію енергетики за європейським зразком. Це забезпечує підвищення ефективності роботи магістральних трубопроводів за рахунок модернізації газокompresорних станцій, зменшення витрат технологічного газу, вдосконалення обліку газу через будівництво додаткових газовимірювальних станцій на пунктах входу природного газу на територію України, переоснащення існуючих ГВС і встановлення систем он-лайн моніторингу фізичних обсягів газу із забезпеченням рівноправного доступу до вказаної інфраструктури усіх сторін.

Завдяки викладеним чинникам енергетична безпека в Європі підвищиться, оскільки всі сторони отримуватимуть економічні переваги від співпраці в енергетичному секторі.

3.2. Сценарій «Збереження статус-кво енергетичних відносин»

Низка чинників перешкоджає налагодженню ефективної співпраці в енергетичній сфері як всередині ЄС, так і між ЄС та Україною. Зокрема, світова фінансово-економічна криза стимулює посилення національного протекціонізму. Кожна окрема країна намагається максимально захистити власну економіку, приділяючи недостатню увагу координуванню дій з іншими країнами. Енергетична Хартія ЄС залишається здебільшого декларативним документом у розбудові енергетичних відносин в Європі, оскільки процес її повноцінної імплементации блокується як окремими країнами-членами ЄС, так і іншими країнами, які не приєдналися до цієї Хартії, хоча і мають достатньо інтенсивні міжнародні відносини в енергетичній галузі.

Енергозалежність ЄС зростає, але помірно, країни балансують свої витрати на експорт енергоносіїв, стимулюючи використання енергоощадних технологій і альтернативних видів палива. Окремі країни Європи роблять більшу ставку на забезпечення зростаючого попиту в енергоносіях через приєднання до нових маршрутів постачання, зокрема через Балтійське море, які будуть офіційно запущені в експлуатацію завдяки політичній підтримці з боку країн-постачальників і країн-споживачів. Водночас висока собівартість постачання через ці маршрути не сприятиме їхньому завантаженню на повну проектну потужність. Це подовжить терміни повернення кредитів, взятих на їх будівництво, і погіршить фінансові по-

казники компаній, які є учасниками відповідних проєктів.

У сфері гарантування енергетичної безпеки зберігається практика поєднання політичних і економічних чинників. Кожна зі сторін намагатиметься вибудувати відносини з іншою стороною, не звертаючи увагу на можливі наслідки для третьої сторони. Присутні намагання вирішувати окремі питання без оприлюднення їх деталей, особливо стосовно України, яку в принципі влаштовує статус стороннього спостерігача в питаннях, які не приносять прямої фінансової вигоди. Процеси реформування української енергетики затягуються через падіння інтересу до неї з боку ЄС як єдиного гравця. Росія не полишає спроб розширити свій контроль на енергетичну галузь України, однак, через фінансово-економічні труднощі, спричинені падінням прибутків від експорту енергоносіїв, займає більш вичікувальну позицію.

Механізм раннього попередження залишається в існуючому вигляді і використовується для відвернення наслідків переривання постачання енергоносіїв через об'єктивні причини у випадку застосування з боку ЄС, і для певного тиску на окремі країни-споживачі у випадку застосування з боку Росії. Україна зберігає суттєву залежність від єдиного постачальника енергоносіїв і високу енергоємність економіки. Для гарантування енергетичної безпеки необхідно постійно підтримувати політичні консультації між ЄС та Росією і тримати в полі зору стан справ в енергетиці України.

3.3. Сценарій «Втрата незалежності в енергетичній політиці»

Різносторонні підходи до вирішення енергетичних питань у різних країнах-членах ЄС є причиною відмови від існуючих загальноєвропейських стандартів, закріплених у рамках Енергетичної хартії. Необхідність гарантування енергетичної безпеки власними силами призводить до превалювання політичних чинників у відносинах в енергетичній сфері. Більшість справ у міжнародних енергетичних відносинах вирішуються за закритими дверима, позиції третіх сторін не враховуються. Це спричинює порушення об'єктивних принципів функціонування енергетичного ринку і зростанні ролі ручного управління з боку держави. В низці європейських країн з менш розвиненими демократичними інституціями контролю за діяльністю владних структур це може призвести до зростання корупції та зловживань в енергетичній сфері.

Головну роль у сфері енергетики починають знову відігравати країни-постачальники, які повертають собі можливість використовувати економічні і політичні засоби впливу з метою досягнення власних цілей, наприклад, встановлення вигідних цін або отримання доступу до магістральних і внутрішніх розподільчих мереж усе-

редині країн-споживачів. Ефективним засобом впливу стає маніпулювання обсягами постачання енергоносіїв через наявність профіциту транспортної інфраструктури завдяки введенню в експлуатацію нових маршрутів постачання. Приміром, за умови введення в експлуатацію обхідних маршрутів можна буде обмежити обсяги прокачування енергоносіїв через транспортну систему України до критичного рівня, на якому технічно вона не зможе виконувати покладені на неї функції. За бажанням ініціатора таких заходів можна буде говорити про невиконання країною-транзитером своїх обов'язків через незадовільний стан транспортної інфраструктури, що може сприяти завантаженню більш дорогих обхідних маршрутів, збільшенню обсягів закупівлі енергоносіїв окремими країнами-споживачами, які намагаються їх обмежити, або висуненню інших вигідних для постачальника умов. Так само можна буде чинити тиск на європейські компанії, які імпортують природний газ обхідними маршрутами, використовуючи нижню межу рентабельності роботи трубопроводів і диктуючи цінову політику.

Нездатність ЄС виступати «єдиним голосом» в енергетичному секторі негативно позначиться на розвитку єдиного енергетичного ринку і позбавить країни, які не є членами європейського співтовариства, можливості використовувати загальноєвропейські підходи при формуванні власної енергетичної політики. Непрозорий характер відносин з постачальниками енергоносіїв призведе до поступової втрати контролю спочатку над національною енергетичною галуззю, а в перспективі і над ключовими підприємствами інших галузей. Прикладом може стати розвиток подій в Україні, де з початку 2010 р. розпочато переговори про де-юре об'єднання найважливіших підприємств енергетичного сектору, що з огляду на непропорційність їхніх розмірів з потенційними російськими партнерами може означати де-факто лише їх поглинання.

Механізм раннього попередження використовується з метою досягнення економічних або політичних преференцій, здебільшого в транзитних країнах через відсутність у них можливостей бути активною стороною в цьому процесі.

Недостатня політична і фінансово-економічна підтримка стане причиною відмови України від інтеграції в європейський простір. Для забезпечення подальших відносин з монопольним постачальником – Росією під її контроль будуть передані найбільш привабливі енергетичні активи, зокрема, ГТС і ПХГ, а держава Україна повністю виключиться з міжнародних відносин у сфері енергетики.

Окремі країни-члени ЄС продовжать активно розвивати альтернативні можливості отримання енергоносіїв, надаючи державну підтримку розвідці покладів сланцевого газу, будівництву терміналів для скрапленого природного газу і розвитку альтернативної електроенерге-

тики. До кінця поточного десятиліття це здатне сформувати потенційно новий бар'єр для постачання енергоносіїв із східного напрямку, оскільки виникне конфлікт інтересів між бажанням продовжити експансію на енергетичні ринки цих країн і їх бажанням протидіяти цьому процесу.

Загалом енергетична безпека в Європі переважно залежатиме від забарвленості двостороннього політичного діалогу між ЄС і Україною, з одного боку, як споживачів енергоресурсів і Росією, з іншого – як одного з головних або монопольного постачальника.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Енергетична безпека в Європі може бути забезпечена лише за умови рівноправного партнерства всіх гравців енергетичного ринку, якими є постачальники, транзитери і споживачі. Невід'ємною умовою рівноправності є наявність прямого доступу до об'єктивної інформації про стан справ в енергетичній сфері впродовж усього технологічного ланцюжка «видобуток – транспортування – споживання». Найбільшою мірою це стосується природного газу як особливого виду енергоресурсу з огляду на спеціальні умови його видобутку (необхідність забезпечення відносної безперервності роботи свердловин), транспортування (гарантування рентабельності роботи транспортної інфраструктури) і споживання (цінова політика, сезонні коливання).

Все це зумовлює необхідність встановлення нових систем інформування про стан справ в енергетичній сфері на загальноєвропейському рівні через технологічні центри інформування в он-лайн режимі відповідальних органів на рівні ЄС і національних держав. Крім цього, кожна країна, залучена до міжнародних енергетичних відносин на європейському континенті, в межах чинних європейських стандартів в сфері енергетики має забезпечити інформування про результати своєї діяльності за прикладом ініціативи прозорості у видобувних галузях (Extractive Industries Transparency Initiative (EITI)), ініційованої Тоні Блером у 2002 р. у Йоханнесбурзі. Після розширення її на сферу транспортування і споживання така ініціатива могла б забезпечити формування цілісної і достатньо об'єктивної картини про енергетичний ринок Європи від видобувної свердловини до фланця споживача.

ЄС є одним з найбільших енергетичних ринків у світі, а отже, має право бути залученим до гарантування енергетичної безпеки впродовж усього технологічного ланцюжка, починаючи від видобутку і постачання та закінчуючи транзитом. У контексті цього ЄС необхідно відмовитися від ролі стороннього спостерігача відносин між країнами-постачальниками і країнами-транзитерами, які стосуються забезпечення міжнародних енергетичних відносин в Європі, та вимагати надання повноцінно-

го доступу до переговорного процесу між ними. Участь представників ЄС, компетентних у сфері енергетики, у переговорах між Україною і Росією здатна запобігти досягненню домовленостей, які приховують у собі високий кризовий потенціал, наприклад, через свою незбалансованість з чинними європейськими нормами, відірваність від ринкових реалій або інші чинники.

Ефективним механізмом гарантування енергетичної безпеки продовжує бути Європейська Енергетична Хартія, звичайно, за умови завершення її ратифікації всіма учасниками енергетичного ринку в Європі, насамперед країнами-постачальниками енергоресурсів. Для цього ЄС потрібно зосередитися на тому, аби переконати Росію в необхідності спочатку ратифікувати існуючу Енергетичну Хартію, а вже після цього розпочинати багатосторонні переговори про її трансформацію. ЄС слід також у переговорах з країнами-постачальниками і країнами-транзитерами досягати демонополізації їх енергетичних галузей і сприяти допуску незалежних виробників на енергетичний ринок ЄС, до транспортної інфраструктури, скасування положень національного законодавства, що дискримінують права іноземних інвесторів, передусім у сфері надрокористування.

ЄС варто повернутися до розгляду пропозиції Європейського парламенту до Єврокомісії від 2 лютого 2009 р., яка з-поміж іншого пропонувала укладання тристоронньої угоди між ЄС, Україною і Росією про транзит російського газу до ЄС²⁴. На особливу увагу заслуговує оцінка можливостей перенесення пункту прийому-передачі газу із західних на східні кордони України, звичайно, за умови будівництва там ГВС європейського рівня і реформування внутрішнього енергетичного ринку в Україні. Для цього доцільно повернутися в енергетичних відносинах на рівні ЄС-Україна до положень Меморандуму про співробітництво в енергетичній сфері від 01.12.2005 р.

У рамках вимог щодо реструктуризації НАК «Нафтогаз України» треба зосередити увагу на опрацюванні проекту створення окремого незалежного оператора магістральних газопроводів і групи західноукраїнських ПХГ та його роботу за загальноєвропейськими стандартами (єдині тарифи, рівний доступ, відкритість інформації про роботу ПХГ у поточному, кварталному і річному форматах). Це дасть змогу забезпечити прозору систему транзиту, а також ефективне використання ПХГ для балансування енергопостачання на лінії схід-захід. Це сприятиме підвищенню енергетичної безпеки, насамперед у найбільш енергозалежних країнах Центральної і Східної Європи.

24 <http://minprom.ua/digest/9884.html>.

